Horkay Hörcher Ferenc

HUMÁNTUDOMÁNYOK, KORTÁRS MŰVÉSZET ÉS KONZERVATÍV KORMÁNYZÁS

Az alábbi gondolatmenet alapja a második Orbán-kormány működésével kapcsolatos két fontos és érzékeny vita. Egyrészt a felsőoktatás átalakításával, azon belül is főleg a humántudományos képzéssel kapcsolatos vélelmezett kormányzati fenntartásokra reagál, másrészt a kortárs művészetek ügyében érzékelhető kormányzati tétovázásra válaszol. Azt a tételt kívánja érvelve kifejteni, hogy egy hiteles konzervatív kormányzásnak miért szükséges feltétele általában – és Magyarországon különösen is – mind a humántudományok stratégiai támogatása, mind pedig – a kulturális örökség védelme mellett – a kortárs művészetek bátorítása. Úgy gondolom, hogy a 21. században akkor válhat hitelessé egy konzervatív kormányzat, ha e két, egymással is összefüggő szakpolitikai megfontolást együtt, egyszerre tudja felvállalni. Ha viszont e két területen enged, akár a gazdasági kényszerhelyzetre való hivatkozással is, akkor meggyőződésem szerint ideológiája elgyengül, és a tudástársadalom felé haladó nemzetközi versenyben is hátrányba kerül.

1. A kultúra védelme a konzervatív diskurzusban

Mivel meglátásom szerint a felsőoktatás átalakításával kapcsolatos kormányzati tervek egyik fontos következménye lehet a gazdaság szempontjából nem kifizetődőnek bélyegzett humántudományos képzés visszaszorítása, írásom vállaltan elfogult vitairat a humántudományok védelmében. Gondolatmenetem alapja az az elkötelezettség, amely a konzervatív hagyományban érzékelhető a humaniórákkal kapcsolatban.

E tétel kifejtését az ellene szóló érvvel kezdem. A konzervatív politikai gondolkodás kiinduló feltételezései közé tartozik az ész mindenhatóságával kapcsolatos erőteljes szkepszis. Szemben a liberális értelmiség ideológiai alátámasztását szolgáló gondolattal – melynek lényege, hogy az egyén saját belátóképessége, racionalitása, kritikai észhasználata révén uralni tudja a politikai helyzetet, és saját elképzeléseinek megfelelően képes átalakítani a valóságot –, a konzervatív politika alapja az instrumentális észhasználattal kapcsolatos fenntartás, és egyáltalán a politikai viszonyok gyökeres átalakítására vonatkozó óvatosság. Ezért, szemben a liberális politika értelmiségközpontúságával, a konzervativizmus – részben az értelmiség politikai szerepvállalásának kudarcaira, többek között a francia forradalmakban tanúsított viselkedésére vagy a 20. századi társutasság különböző formáira alapozva – fenntartásokkal viseltet az „írástudók" politikai részvételével, kibickedésével

szemben. Mi több, számos konzervatív számára az értelmiség társadalmi kategóriaként is gyanús, hiszen már nyelvi konstrukciója is baloldali ideologémának mutatja.

Konzervatív nézőpontból tehát jól megalapozottnak tűnik az értelmiséggel kapcsolatos óvatosság. A kérdés ezután úgy fogalmazódik meg, hogy ez az értelmiségkritikai álláspont kellően megalapoz-e a konzervatív világképben egyfajta humántudományokkal szembeni szkepszist is. E kérdés felvetése nyilván azzal indokolható, hogy a véleményformáló értelmiség képzésének legfontosabb fóruma a későmodern nyugati világban a humántudományos egyetem – beleértve a bölcsészet- és társadalomtudományi, közgazdasági és jogi képzést is. Vagyis, amennyiben egy politikai ideológia az értelmiség politikai szerepvállalását nem nézi jó szemmel, akkor logikusnak látszik, hogy a képzésükért felelős oktatási formát se támogassa különösebben.

Ám a kérdés nem válaszolható meg ilyen könnyen és egyszerűen. A hagyományelvű diskurzusban az egyéni racionalitással ugyanis nem az egyéni irracionalitás áll szemben, hanem a közösség bölcsessége. Ha az egyén könnyen téved el a valóság útvesztőiben az igazság keresése során, a közösségnek nagyobb az esélye a helyes megoldások megtalálására – hiszen a közösség életciklusa hasonlíthatatlanul hosszabb, mint az egyéné. Így a hosszú időn át folytatott próba-szerencse kísérletezés révén felhalmozott tapasztalata nagyobb valószínűséggel vezeti rá a helyes megoldások megtalálására, mint az egyént az individuális észhasználat. Márpedig a közösség bölcsességének megnyilvánulása, tárgyiasult formája nem más, mint a kultúra. Mindaz, amit őseink ránk hagyományoztak, amit történeti emlékezetünk számára megőrzendőnek ítéltek, olyan építménye nyelvnek, törvénynek, személyközi viszonyrendszereknek, amely nemcsak viselkedésünket, de gondolkodásunkat és társas relációinkat is meghatározza.

Hogy milyen jelentősége van a kultúrának a konzervatív gondolatrendszerben, arra két példát szeretnék idézni. Az egyik T. S. Eliot esszéje, *A kultúra meghatározása*.[1] A szerző, aki a Harvardon képzett művelt filozófus volt, egyfelől modernista költőként, másfelől pedig tradicionalista konzervatív gondolkodóként vált ismertté – erre az életrajzi kettősségre még visszatérünk. *A kultúra meghatározása* című munkáján a II. világháború alatt kezdett dolgozni, s annak lezárulta után jelentette meg (*Notes Towards the Definition of Culture,* 1948). Nyilvánvaló tehát, hogy kultúrafogalmát épp az újbarbárság embertelen megnyilvánulásaival szemben vetette be. Eliot a művészetek és a filozófia mellett a tanulást, sőt az udvariasságot és előzékenységet is e jelenség együttes fontos összetevőjének tartja, s szintenként megkülönbözteti az egyéni, a csoport- vagy osztály, és a társdalom egészének kultúráját. Továbbá szerinte „a kultúra és a vallás két különböző aspektusa ugyanannak a dolognak" (30). Talán legemlékezetesebb megfogalmazásában azt sorolja fel, hogy „mennyi mindent magába ölel a kultúra kifejezés. Tartalmazza egy nép minden jellegzetes tevékenységét és érdeklődését: az epsomi derbit, a Henley-i regattát, Cowes-t, augusztus tizenkettedikét, egy kupadöntőt, kutyafuttató és célbadobó ver-

[1] Dolgozatomban végig Lukácsi Huba fordításában, az alábbi kiadásból idézem: Szent István Társulat, Budapest, 2003; az oldalszámokat a főszövegben hivatkozom.

senyt, tivolijátékot, a Wensleydale sajtot, az apróra vágott főtt káposztát, az ecetes céklát, 19. századi gótikus templomokat és Elgar muzsikáját." (32) Eliot jól láthatóan az életvilág egészére kiterjeszti tehát a fogalmat, és a kultúrantropológia megszületésével párhuzamosan bizonyítja: egy közösség életének eseményei szorosan összekapcsolódnak, és csak együtt értelmezendők.

Gadamer nevezetes főművében, az *Igazság és módszer*ben[2] a humanista vezérfogalmak kapcsán beszél a kultúráról, pontosabban arról a képzéseszményről *(Bildung),* amely a német szellemtörténetben a kultúra fogalmát meghatározza. Ez a kifejezés ebben a hagyományban a középkori misztikára vezethető vissza, de a barokk egzaltációjában, majd a felvilágosodás korának kultúreszményében is továbbél. Gadamer szerint a „képzés immár a legszorosabban összetartozik a kultúra fogalmával, s elsősorban azt a sajátos módot jelenti, ahogyan az ember a maga természetes adottságait és képességeit kiképzi". Ez a keresztény humanista elképzelés él tovább Herder megfogalmazásában is, akit Gadamer érezhetően egyetértőleg idéz: e szerint a kultúra nem kevesebbet jelent, mint „képzés révén felemelkedni a humanitásig" (31).

Ha Eliot és Gadamer egymástól nem független, ám mégis jól megkülönböztethető saját hagyományát egymás mellé tesszük, kirajzolódik annak a konzervatív kultúreszménynek a körvonala, amely a hagyományelvűség számára olyan kedves. Az angolszász fogalomban számomra a hétköznapi jelenség felmagasztalása látszik fontosnak, Gadamernél pedig a koncepció antropológiai meghatározottsága. Amit még érdemes itt leszögezni – bár történetileg a józan ész brit kultusza és a német idealizmus meglehetősen távol áll egymástól –, hogy fontos kapcsolódási pontok is kimutathatók e két horizont között. Gadamer elemzésében ilyen történeti kapocs lehet a tapintat *(Takt)* fogalma, amelyet Hermann von Helmholtz munkásságához köt, s amelyről a következőket írja: „Tapintaton egy meghatározott érzékenységet és érzékelési képességet értünk az olyan szituációk és a bennük való viselkedés iránt, amelyekre nézve nem rendelkezünk általános elvekből levezethető tudással." (35) Ez a jellegzetesen személyközi kapcsolatokban megnyilvánuló kulturáltság tehát épp a felvilágosult racionalizmus önhittségével szemben fogalmazódik meg nála. S több köze van a brit józan észhez, mint az elvont filozófiai doktrínához – amellett, hogy az antik-keresztény morálfilozófiai hagyomány erényfogalmát idézi fel, amely szintén nem szabályokkal határozható meg, sokkal inkább érzékként, készségként. Itt tehát – antik keresztény filozófiai alapokon – összeérni látszik a pragmatikus brit és az emelkedett németes gondolkodás; nem véletlen, hogy Gadamer humanista vezérfogalmai között feltűnik a *sensus communis* (angolul *common sense*) és az ízlés is. És az is fontos Gadamer elemzésében, amit a filozófus szintén a tapintat fogalmából vezet le: hogy az a kifinomult érzék, „megtanulhatatlan és utánozhatatlan tapintat", ami a képzés végső értelme, racionálisan meg nem ragadható, és leginkább a szellemtudományok ítéletalkotására jellemző. A kon-

[2] Hans-Georg Gadamer: *Wahrheit und Methode,* Tübingen, 1960; magyarul: *Igazság és módszer,* ford. Bonyhai Gábor, Gondolat, Budapest, 1984 (Fehér M. István által javított, második kiadása: Osiris, Budapest, 2004). Dolgozatomban az 1984. évi kiadást idézem; az oldalszámokat a főszövegben hivatkozom.

zervatív kultúrafogalom tehát az ízlésen keresztül továbbra is kapcsolódik a magasművészetekhez, a tapintatképzés révén viszont épp a humántudományok antropológiai jelentőségére hívja fel a figyelmet.

2. Miért fontos a humántudományos képzés egy demokráciában?[3]

A konzervatív szemléletmód fontos alapigazsága az, hogy a politika végsősoron mégiscsak a politikai szereplők személyes érdemén áll vagy bukik. Ami persze nem jelenti az intézményes garanciák fontosságának tagadását – azt éppen nem. Hiszen a konzervativizmus már korán, a királyi önkénnyel szemben, az individuális szabadság védelmében fellépve is intézményi garanciákat követelt, s akár Arisztotelészre is támaszkodva vallotta a *rule of law* eszményét. A konzervativizmus nézőpontjából ugyanis a működő politikai intézmény a közös bölcsesség kifejeződése, hosszantartó történelmi próbatételek gyümölcse, és egyfajta kötelék is a politikai közösség egykori, mai és jövendő nemzedékei között.

Másfelől viszont az intézmény soha nem válhat függetlenné a működését meghatározó személyektől. Vagyis: az intézmények helyes működését is csak az azokat megszemélyesítő egyének személyes erénye (vagyis kitűnősége) biztosíthatja. A politikai intézmény ugyanis – legalább Max Weber óta tudjuk – a bürokratikus elhajlások tárgya. Másfelől a konzervativizmus Lord Actonnal vallja, hogy a hatalom (morális értelemben) megront, és az abszolút hatalom abszolút mértékben ront meg.

A fentieket figyelembe véve nincs más mód a demokrácia intézményi működése zavartalanságának hosszú távú biztosítására, mint hogy egyrészt politikai aktoraink erényességét is a demokrácia szükséges feltételei közé soroljuk. Vagyis a legjobb törvényeket sem lehet valamifajta purista legalizmus jegyében elégséges minimálfeltételeknek tekinteni. Valami egyébre is szükség van – egy olyan erényes elitre, amely az intézmények célszerű működését biztosítja.

De alkotmányos demokráciákban nem csak a politikai elitet kell politikai aktornak tekintenünk. Az ilyen berendezkedésű államban elvileg minden egyes választó tevékeny alakítója a politikának, részt vehet a legfontosabb döntésekben, és végül is minden döntéshelyzetben lévő szereplő legitimációja a választók döntésére vezethető vissza. Ennyiben kulcskérdés demokráciákban az egyes választópolgárok politikai szemlélete. Márpedig a demokrácia szempontjából e tekintetben is csak az egyes egyének erénye lehet a végső instancia.

Ha a két fenti szempontot összegezzük, azt mondhatjuk, konzervatív nézőpontból a demokrácia végső garanciája a bölcsességen alapuló intézmények mellett az azokat működtető egyének – a hatalmi elit és a széles választói réteg – politikai erénye. Ez pedig elvezet annak belátásához, hogy e garancia nem máson alapul, mint az adott közösség

[3] A kérdést baloldali megközelítésben tárgyalja például Jürgen Habermas, Jacques Derrida vagy Martha C. Nussbaum.

politikai kultúráján. Hiszen a demokrácia működésével kapcsolatos személyes erények elsajátításának módja nem valamifajta direkt demokrácia-iskola, hanem azok az íratlan szabályok, áthagyományozott viselkedési minták és látensen érvényesülő intellektuális és praktikus szokások, melyek a szereplők döntési mechanizmusát meghatározzák, reflektált és reflektálatlan értékpreferenciáit kialakítják.

A konzervativizmus számára az adott politikai közösségen belül érvényesülő politikai kultúra jelentőségét csak növeli, hogy személyfelfogása középpontjában nem a minden kérdésben szabadon, értelmi belátása alapján, a logikus érvelés alapján elfogulatlanul döntő egyén áll. Hanem egy olyan interperszonális összefüggésrendszer, amely az egész közösséget behálózza, és többé vagy kevésbé minden egyén döntését befolyásolni tudja.

Ha azután azt keressük, hogyan lehet a demokratikus politikai kultúra védelmét biztosítani, akkor hamar eljutunk a humántudományoknak a demokratikus intézményrendszer fenntartásában betöltött szerepéig. Hiszen a demokratikus politikai kultúra újratermelésének mégiscsak a legbiztosabb indirekt módja az európai kulturális hagyomány életben tartása, a közös örökség tudatosítása a polgárokban, és egy olyan közkultúra működtetése, melyben a kulturális értékek képesek lesznek egy évszázadok során kialakult kánon szerint érvényesülni. Hiszen a kortárs alkotmányos demokrácia ennek az antik-keresztény-felvilágosult humanizmusnak a műve, ennyiben fenntartásának e kultúra fennmaradása is szükségszerű feltétele.

3. A humánképzés és a latinos alapú jogászi műveltség hagyománya Magyarországon

Az alkotmányos politikai intézményrendszer és az azt meghatározó politikai (és azon belül a humántudományos) kultúra összefüggésrendszerére Magyarországon két példa kínálkozik. Mind a kettő a latinitáshoz kapcsolódik, pontosabban az annak felelevenítésére épülő humanista örökségen alapul. Az egyik a Magyarországon a modern korban is sokáig meghatározó latin nyelvű iskolai kultúra, a másik pedig az ettől nem független honi latin kultúrájú jogászi-politikai nyelv.[4]

A magyar iskolai kultúrára meghatározó befolyást gyakorolt a latin nyelvű oktatás. És ez a tény nemcsak a katolikus országrészre igaz, hanem egységes alapja a hazai közép- és felsőfokú oktatásnak is. A magyarországi reformáció ugyanis szintén kiemelkedő jelentőséget tulajdonított a retorikaoktatásnak, s ez a római (irodalmi, történelmi, sőt politikai) minták befolyását erősítette. A Melanchton, Comenius által meghatározott protestáns, illetve a tanítórendek által meghatározott katolikus iskolai hagyomány számára egyaránt a latin nyelv jelentette a tudományosság alapját.

Persze a humanista-protestáns-barokk iskolai kultúrát erős kihívás érte a 18–19. században a reáltudományok gyakorlatiasabb szemlélete, kísérleteken alapuló módszer-

[4] A kérdésről írt részletesebb dolgozatom: *Law and literature and the Christian-humanist educational ideal in Hungary*, megjelenés előtt.

tana felől. A kétféle hagyomány megkülönböztetésének céljával alakult ki a középiskolai oktatásban az a kettősség, amely egyik oldalról a humántudományos képzést, másik oldalról a reáltudományok oktatását állította középpontba. A megkülönböztetés hátterében kétféle szemléletmód feltételezett ellentéte áll: erről szól a két kultúra nevezetes vitája, ahogy arra Snow pamfletje utal.[5] E szerint az antik képzéseszményre és a humanista antikvitáskultuszra épülő humaniórák és a magát modernnek nevező korszak természettudományai között nehezen áthidalható ellentét feszül. A gondolat legalább a századfordulóig, de talán a 19. századra is visszavezethető. Norbert Elias rekonstrukciója szerint részben a civilizáció kontra kultúra fogalompár áll a megkülönböztetés hátterében, ami a német és az angol-francia fejlődés különbségén alapul. Szerinte „A német »kultúra« fogalma lényegében szellemi, művészeti és vallási tényekre vonatkozik, s használata egyfajta szigorú válaszfalat húz ezek, valamint a politikai, gazdasági és társadalmi tények közé. A francia és angol »civilizáció«-fogalom vonatkozhat teljesítményekre is, de éppennyire az emberek tartására, »behaviourjére«, függetlenül attól, hogy teljesítettek-e valamit, vagy sem."[6] Elias szerint tehát nemzeti szemléletmódok ütköznek össze, s a dolog hátterében a német történelem sajátos, a nyugateurópai hagyományon belüli eltérése áll. Szerinte a dolog legalább Kant 1784-ben megszületett, *Az emberiség történetének eszméje világpolgári szemszögből* című munkájáig visszavezethető. A königsbergi német filozófus szerint a moralitás a kultúra része, míg „ennek az eszmének a becsülés keresésében és külső tisztességben való használata [...] pusztán civilizálódást jelent".[7] Így alakul ki a „csalárd, külsődleges »udvariasság« és az igazi »erény«"[8] szembenállásának tipikusan német története, melynek hátterében társadalmi konfliktus, „a túlnyomórészt franciául beszélő, francia mintára »civilizált« udvari nemesség és egy németül beszélő értelmiségi középréteg"[9] rivalizálása állt, s Elias szerint a konfliktusnak döntő szerepe lehetett a későbbi világkonfliktus kifejlődésében.

A latin-humanista, történeti-retorikai alapokon álló iskolai képzés Magyarországon sem független a nemzeti identitás megfogalmazásától. Ám szemben a németség világhatalmi törekvéseivel – amely nem a goethei globális tágasság jegyében fejlődött (a költőfejedelem munkásságában nemcsak a német gótika fér meg jól az antik római emlékek tiszteletével, hanem a költészet és a természettudományos kísérletezés kultusza is), hanem a faji felsőbbrendűség német eszményében –, a magyar kultúrában a latin nyelvű iskolai hagyomány a legjobb értelemben vett antik római-republikánus éthosz átadásának a közege. S bár ez kétségtelenül a nemzeti függetlenség magasztos eszményét hirdette, benne volt az ősök hagyományainak, a közösség politikai intézményeinek a tisztelete is, és fontos részét képezte a római hősiesség, római jellem fogalmainak élmény-

[5] Charles Percy SNOW: *The Two Cultures,* Cambridge UP, Cambridge, 1960.
[6] Norbert ELIAS: *A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások,* Gondolat, Budapest, 1987, 102.
[7] Idézi Elias: *Uo.,* 107.
[8] *Uo.,* 109.
[9] *Uo.,* 108.

szerű felmutatása. Márpedig ez a hagyomány kétségtelenül döntő szerepet játszott a koramodern republikanizmus térhódításában, annak reneszánsz-itáliai, de későbbi felvilágosodás korabeli angol-amerikai-francia változataiban is.[10] Magyarországon pedig a hányatott sorsú nemzet alkotmányos értékeinek megőrzésére tanított.

A magyarországi latinitás sajátos komponense a latin nyelvű jogászi-közjogi kultúra, amely – a kedvezőtlen politikai körülmények miatt – viszonylag sokáig fennmaradt, s így meghatározó befolyást gyakorolhatott a modern magyar politikai kultúra alakulására is. A werbőczyánus politikai kultúra humanista-római jogi alapokon állt, és a latin nyelvűséghez az ideális római vegyes alkotmány eszményét társította, melyben a különböző társadalmi csoportok mindegyikének tagjai intézményes garanciákkal és személyes felelősségvállalással vették ki a maguk részét a nemzet sorsának alakításából.

Bár a reformkorban a nemzeti nyelvűség követelése és kivívása a függetlenségi célkitűzések részét képezte, a hazai politizálás közjogi-alkotmányos alapjai s az ezekhez társuló személyes erények elvárásai legalábbis az ideálok szintjén meghatározták a magyar politikai kultúrát, egészen a tragikus 20. századi fordulatokig. A magyar közéleti arénában politikai álláspontól függetlenül az államférfiakkal kapcsolatban elfogadott minimális elvárások közt szerepelt a keresztény-humanista ideálok követése, úgy a vármegyei politizálás szintjén, mint országos ügyekben. Mindez akkor is igaz, ha a királyi Magyarország meghatározó eszménye nyilvánvalóan nem republikánus alapú, és ha a közjogias beszédmód mellett létezik egy másik, szintén a római jogra visszavezethető jogi kultúra, a magánjog hagyománya is. Ha ehhez még hozzászámítjuk a kánonjog szintén latin nyelvű hátországát, akkor valóban felbecsülhetjük, milyen jelentőséggel bírt a magyar nyelvű jogászi – és a közjogon keresztül a politikai – gondolkodásban a latin nyelvű hagyomány. Ez a jogászi elem mindig is döntő jelentőséggel bírt a magyar eszmetörténetben, és – a magyar fejlődés kibicsaklásai ellenére is – egyfajta fogalmi és intézményi keretet adva végig meghatározta a honi politikai hagyományokat.

4. Konzervativizmus és kortárs művészet

Eddig a következő megállapításokra jutottunk: a kultúra a konzervatív politikai gondolkodásban kulcskategória. Olyan érték, amely biztosítja azt, hogy a politikus ne vesszen el a hatalmi megfontolások útvesztőjében, miközben nem anyagidegen és nem kívülről a mesterségre erőszakolt elvárás. Azt is beláthattuk, hogy a konzervatív felfogás szerint a kultúrának nemcsak egy politikai elitet kell jellemeznie, hanem át kell hatnia a politikai társadalom egészét. Hiszen csak ez lehet a demokratikus intézményrendszer megfelelő (tehát nem korrumpálódó) működtetésének a feltétele. És a harmadik részben arra láttunk két példát, a latin nyelvű iskolai oktatás és a latin nyelvű hazai jogászi kul-

[10] A kérdésről átfogóan lásd J[ohn]. G[reville]. A[gard]. Pocock: *Machiavellian Moment,* Princeton UP, 1975 (újabb kiadása: Uo., 2003).

túra példáját, hogy miként hatotta át a keresztény-humanista értékrend a hazai közgondolkodást, sőt a közjogi gondolkodást is.

A következőkben azonban egy bátrabb tétel kifejtésére kell vállalkoznom. Annak igazolására törekszem, hogy a konzervativizmus nem anakronisztikus nézetek védelme, és hogy összeegyeztethető a legbátrabb kortárs művészeti törekvések támogatásával is.

Hogy a hagyományelvűség nem pusztán a régi, megkövesült nézetek és intézmények csökönyös őrzése, azt azért a fentiek alapján már sejteni lehet. Ám én ennél még határozottabban szeretnék fogalmazni, kimondva: a hagyományelvűség nem hátrálás, nem védekezés, nem múltba merengés, és nem avítt nézetek megrögzött ismételgetése.

A konzervatív politikai gondolkodás a politikai egyensúly megtartásának művészete, a konzervatív politikai cselekvés mozgatórugója pedig a *prudencia* vagy *fronészisz* erénye, vagyis a gyakorlati bölcsesség. Ez az arisztoteliánus-cicerói elv a megfelelő pillanatban *(kairosz)* meghozott helyes döntés képessége *(proairészisz),* amely nyilvánvalóan nem érhető el pusztán a múltra irányuló figyelem révén. A konzervativizmus tényleges időszemléletét sokkal pontosabban határozza meg Tiziano nevezetes festménye, *A prudencia allegóriája.*[11] E kép három arcképet épít egybe, feltehetőleg egy ember életútjának három állomását jelképezve, a fiatal-, a középkorú és az öregember látványát egy képen belül jelenítve meg. A részletes elemzéstől eltekintve most csak annyit jegyezzünk meg, hogy az öregember hátranéz, a középkorú a néző szemébe tekint, míg az ifjú előre fordul, a jövőt fürkészve. A kép felirata szerint: „EX PRAETERITO PRAESENS PRVDENTER AGIT NI FUTUR-ACTIONE DETVRPET" (a múltra alapozva a jelen embere gyakorlati bölcsességgel cselekszik, hogy ne veszélyeztesse a jövőt). Ha e kép üzenetét alkalmazzuk a konzervatív politikai ágensre, azt mondhatjuk: a múlt megismerése számára nem végcél, csupán feltétele annak, hogy a pillanatnyi helyzettel szembe tudjon nézni és ezáltal a jövő kockázatait csökkentse.

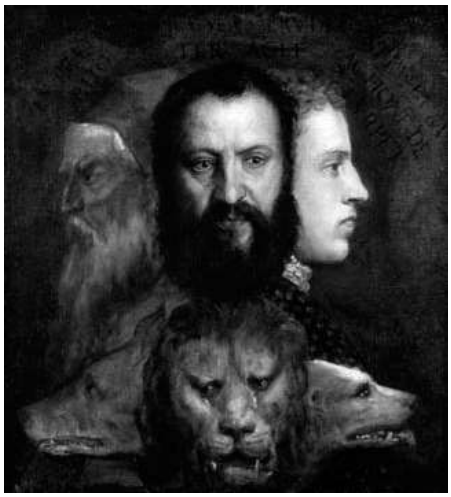

Nem véletlen, hogy a példa igazolására egy műalkotás kínálkozott. Hiszen épp azt lenne fontos belátni, hogy az idő dimenzióival való viszonyában a konzervatív politika mennyire hasonlít a művészetekre. Tiziano arcképhármasa (részben) önarckép. Így áttételesen a festő tevékenységéről mond el valamit. A *prudencia* vagy *fronészisz* viszont, vagyis a gyakorlati bölcsesség művészete példaszerűen vonatkozik a politikára (ha nem is

[11] A témáról lásd Erwin Panofsky [eredetileg Fritz Saxllal közösen]: *Ticiano: A Bölcsesség allegóriája. Utóirat* = Uő.: *Jelentés a vizuális művészetekben. Tanulmányok,* Gondolat, Budapest, 1984, 150–170; Horkay Hörcher Ferenc: *Prudencia, kairosz, decorum. A konzervativizmus időszemléletéről* = Uő.: *Konzervativizmus, természetjog, rendszerváltás. Politika- és jogfilozófiai tanulmányok,* L'Harmattan, Budapest, 2008, 27–54 (eredetileg megjelent az Információs Társadalom 2006/4. számában, elérhető a következő linken: http://epa.oszk.hu/01900/01963/00019/pdf/infotars_2006_06_04_061-080.pdf).

merül ki abban). Ahogy Arisztotelész is Periklészre utal, hiszen „okosnak általában a családfőt és az államférfiút mondjuk", mert „a maguk és embertársaik javát fel tudták ismerni".[12] De az okosság nem azonos a bölcsességgel, mi több, annak alárendelt („a bölcsesség és az államkormányzás művészete sem lehetnek azonosak"[13]). A művészet viszont a bölcsesség kategóriájához áll közel – tehát nem *fronészisz,* hanem *szophia* kell hozzá. „Bölcsességet – az alkotó művészetek terén – olyan embernek tulajdonítunk, aki az alkotó művészet egyes ágaiban a legnagyobb tökéletességre viszi; például Pheidiaszt bölcs kőfaragómesternek, Polükleitoszt bölcs szobrásznak nevezzük."[14] A bölcsesség és az okosság viszonya határozza meg tehát a művészet és a politika viszonyát: „az emberi munka mindig az okosság és az erény útján megy végbe: az erény helyesen kitűzi a célt, az okosság pedig megadja a célravezető eszközöket".[15] Ám ez az elvont-alárendelt hierarchia a gyakorlatban fordítva is igaz: „az igazi erény nem jöhet lére okosság nélkül", így a művész sem mondhat le a *prudencia* erényéről, de az államférfi sem azokról a célokról, amelyeket a bölcsesség és a művészet, bizonyos megszorításokkal a humántudományok jelölnek ki számára. Hiszen a humántudományokat az európai egyetemtörténet nem véletlenül nevezi bölcsészettudományoknak – a legnagyobb hagyományra visszatekintő humántudomány, a filozófia épp a bölcsesség keresésére szegődött. Ha pedig a bölcsesség kereséséről lemond egy társadalom, akkor bizony előbb-utóbb a politikai célját fogja elveszíteni. A célja vesztett politika pedig a konzervativizmus rémálma, egyben a *rule of law* eszményének ellehetetlenülése – hisz' célok híján a szabályok is értelmezhetetlenné válnak.

Hogy milyen tanulság adódik ebből a filozófiai fejtegetésből? Az, hogy rosszul teszi a politika, s különösképp a konzervatív politika, ha lemond a bölcsesség keresésére szegődött művészetekről. Ilyen szempontból a hivatkozási alapom megint T. S. Eliot (bár lehetne éppen Platón vagy más szempontból Coleridge is), aki konzervatív (és megtért vallásos) korában sem tagadta meg a modernista művészetekhez fűződő kapcsolatát. Ám a konzervativizmus számára nem csak az ideológiailag megbízható művészet érdekes. A kihívó, lázadó gesztust is megbecsüli, hiszen az, ami ma tabudöntésnek számít, esetleg holnapra a kultúra klasszikus értékévé, a hagyomány szerves részévé válhat, és a bölcsesség kézjegyét hordhatja magán.

5. Merre tovább, magyar konzervativizmus?

Bár az Orbán-kormány mögött álló Fidesz több ízben hangsúlyozta a maga konzervatív elkötelezettségét, a második Orbán-kabinet első éve kétségtelenül inkább a forradalmi

[12] Arisztotelész: *Nikomakhoszi etika,* 1140b (Szabó Miklós fordítása).
[13] *Uo.,* 1141a.
[14] *Uo.*
[15] *Uo.*

hevület jegyében zajlott. Mindezt a világgazdasági válság és az előző kormányok által előállított honi gazdasági és politikai válság bizonyos fokig indokolta, ám a forradalmi retorikával kapcsolatban a konzervativizmusnak alapvető fenntartásai vannak. De a jelen dolgozat nem tekinti tárgyának a konzervativizmus és a forradalom fogalmainak társítását. Ezért most már csak azt a kérdést kell feltennünk, hogy vajon a mai magyar konzervativizmus, jelesül a kormány mögött álló politikai erők együttese hogyan tudja megfogalmazni a maga – közelebbi és középtávú – jövőképét, illetve hogy ebben mennyi és milyen hely jut a művészeteknek és a humántudományoknak.

A konzervatívok egy része hajlik a pesszimizmusra, s tragikus hanyatláselméleteket és törés-víziókat fest föl. Ám azok a konzervatívok, akik magukat a gyakorlati bölcsesség híveinek tartják, nyilván nem kívánnak lemondani a jövőről. Épp ellenkezőleg: azzal nagyon is gyakorlatias viszonyt ápolnak. De a kultúra – globális jelenségként is értelmezhető – háttérbe szorulása bizony őket is aggodalommal tölti el. Lehet, hogy egy közvetlen piaci logika szerint válsághelyzetben a kultúrára fordított összegek más költségeknél könnyebben visszafogható luxust jelentenek. Ám a kultúrától megfosztott demokrácia ön- és közveszélyes lehet. E belátás igazolására két példát szeretnék említeni arra, hogyan fogalmazzák meg konzervatív teoretikusok politika és kultúra kívánatos viszonyát az angolszász világban. E két példa természetesen nem kívánja leszűkíteni a magyar konzervatívok politikai lehetőségeit, de talán számukra is érdekes előzményeknek bizonyulhatnak.

Az első példám Allan Bloom. A magát Leo Strauss tanítványaként meghatározó, ám egyáltalán nem konzervatívnak tekintő filozófus 1987-ben adta ki *The Closing of the American Mind*[16] címmel kulturális-társadalmi vészjelzését. Elemzésében a korabeli amerikai egyetemek eltömegesedésével együtt járó színvonalzuhanást általánosítja, s teszi éles kritika tárgyává. Szerinte ugyanis az egyetem feladatában – emelkedettebben: hivatásában – való elbizonytalanodás társadalmi válságtünet, és újabb válságok előjele.

Bloomot természetesen saját tapasztalatai is befolyásolták. Tizenöt éves korától majd' egy évtizeden át járt a Chicagói Egyetem kiemelt humanista képzésére, és gondolkodásában sokat átvett tanára, Leo Strauss felfogásából. Így például szorosan kapcsolódik ő is ahhoz a német diskurzushoz, amelynek nemcsak tipikus példája, de veszélyes tünete is Heidegger rektori beszéde.[17] Az egyetem hivatása a német diskurzusban már Humboldt óta visszatérő téma, elég, ha csak Dilthey, Jaspers vagy Gadamer vonatkozó írásaira utalok. Másfelől viszont Bloom éles hangú kritikájának fontos kiváltó oka a hatvanas évek diáklázadásai nyomán átalakult amerikai felsőoktatás, mely felhagyott a nemesebb eszmények, például a tudományok áttekintését-keresztmetszetét nyújtó Great Books (Nagy könyvek) program oktatásával. Ez az egyetemi tanulmányi forma,

[16] Bloom könyvének egy részlete magyarul *Az amerikai szellem bezáródása* címmel elérhető a következő linken: www.felvi.hu/pub_bin/dload/FeMu/2008_03/oldal41_54_bloom.pdf.

[17] Magyarul lásd Martin *Heidegger: Az idő fogalma – A német egyetem önmegnyilatkozása – A rektorátus 1933/34*, s. a. r., ford. Fehér M. István, Kossuth, Budapest, 1992, 61–74.

amely a húszas–harmincas években indult a Columbia és Chicagói Egyetemeken, azzal a céllal született, hogy a korai specializáció korában megtartsa az emberrel kapcsolatos végső kérdéseket általános érvénnyel feszegető szövegek tanulmányozásának lehetőségét.

A másik példám Michael Oakeshott, aki fiatal korában, a húszas években tanult Marburgban és Tübingenben is. A kortárs konzervativizmus kiemelkedő alakjának pedagógiai filozófiáját *The Voice of Liberal Learning* című cikkgyűjteményében tanítványai részben éppen Bloom inspirációjára állították össze.[18] Oakeshott, aki Newman konvertita katolikus bíboros tiszteletére címezte egyik írását *The Idea of the University*nek,[19] a középkori egyetem hagyományára visszautalva valóban a szabadság megtapasztalásának utolsó nagy pillanataként utal az egyetemi évekre. És amellett érvel, hogy egy ilyen típusú szabadság nélkül az ember nem képes lehetőségei teljességét megtapasztalni. Külön is foglalkozik a politikai neveléssel, hangsúlyozva: nem a politikatudomány újabban divatossá váló diskurzusának elsajátításával lehet felkészülni a politikai életre, hanem olyan tapasztalatok megszerzésével, melyek egyfelől az ember természetére vonatkoznak, másfelől olyan praktikus tudást adnak, amelyek a váratlan helyzetekben való döntés képességét nyújtják. Oakeshott, szemben Arisztotelésszel és egyes német filozófusokkal, ódzkodott attól, hogy a politika számára a humántudományok vagy akár a művészetek és a vallás jelöljék ki a végcélt. Ám úgy vélte, hogy a „politikai viselkedési hagyomány megértése" mégis fontos feladata a politikai képzésnek. Ennek alapja sem a múltba révedés, hanem éppen a jövővel kapcsolatos felkészülés. Ehhez pedig nem a múltra vonatkozó elvont doktrinákat vagy történelmi katalógusokat kell megismerni, hanem „egy konkrét és koherens életmódot", „a maga összes bonyolultságával együtt",[20] hogy a ténylegesen kibontakozó politikai helyzetek „sugalmazásait" majd képesek legyünk megérteni. Ez az „életmód, életforma" vagy „nyelvjáték"-ként[21] értett politikai hagyomány az élő politikai kultúra, melyet a kulturális hagyomány feltárása és továbbörökítése, a művészetek élő kontextusa nélkül senki nem sajátíthat el.

[18] Michael Oakeshott: *The Voice of Liberal Learning,* szerk. Timothy Fuller, Yale UP, New Haven, 1989.

[19] Vö. John Henry Newman: *The Idea of a University,* I., 1852, II., 1858 (legújabb kiadása: General Books, 2010; hálózati verzió: www.newmanreader.org/works/idea).

[20] Michael Oakeshott: *Politikai képzés* = Uő.: *Politikai racionalizmus,* szerk. Molnár Attila Károly, Új Mandátum, Budapest, 2001, 153–174, 167.

[21] E kifejezéseket az oakeshotti „manner of living", a német filozófiából ismert „Lebenswelt" és a wittgensteini „language-game" megfelelőiként alkalmazom.

Közvilágítás Zugló alvégén (1931)